

Journal of Social Intervention: Theory and Practice –
2012 – Volume 21, Issue 4, pp. 76–88
URN:NBN:NL:UI:10-1-113934

ISSN: 1876-8830

URL: <http://www.journalsi.org>

Publisher: Igitur publishing,
in cooperation with Utrecht University of
Applied Sciences, Faculty of Society and Law
Copyright: this work has been published under a
Creative Commons Attribution-Noncommercial-No
Derivative Works 3.0 Netherlands License

Jos Palm (2012). *Moederkerk. De ondergang van Rooms
Nederland*. Amsterdam, Antwerpen: Uitgeverij Contact,
269 p., € 21,50.

ISBN 9789025437602

DRIE KEER MARGARETHA

TON NOTTEN

Prof. dr. Ton Notten is andragoloog en
theoloog, doceerde aan de Universiteit van
Amsterdam, de Vrije Universiteit Brussel en
aan de Hogeschool van Amsterdam. Na zijn
pensioering (2011) zet hij deeltijds zijn werk
voort als lector Opgroeien in de Stad aan de
Hogeschool Rotterdam
E-mail: a.notten@tip.nl

KINDEREN VAN HUN TIJD

Heb ik het bij het verkeerde eind wanneer
sociaalagogische hbo-opleidingen
als Pedagogiek, na enkele decennia
verwaarlozing daarvan, weer een zekere
aandacht opbrengen voor de historische

en de bredere maatschappelijke lijnen, en
een enige relativering van ontwikkelings-,
breinpsychologische, risico-en-kansen-
modelletjes en *special educational needs*
(Kuipers & Notten, 2012)? Krijgen dergelijke
studies dan toch weer trekken van *sociale*
wetenschappen? In dat geval heb ik een

aanrader, een boek waarvan alleen al de titel letterlijk iets pregnant-pedagogisch heeft: *Moederkerk. De ondergang van Rooms Nederland*, geschreven door Jos Palm. Het onderwerp is even beladen als uitdagend.

Eerst de brede horizon. Ruim honderd jaar heeft de Rooms-Katholieke Kerk in Nederland belangrijke rollen vervuld en is ze van brede maatschappelijke tot uiterst persoonlijke-intieme betekenis geweest, voor een groeiend deel van de bevolking werkelijk van de wieg (en de negen maanden daarvoor) tot het graf. In 1848 hadden de katholieken in ons land, in de lijn van de liberale inzichten van Johan Rudolph Thorbecke, opnieuw de mogelijkheid gekregen een eigen bisschoppelijke hiërarchie in te richten. Zijn kabinet viel in 1853 toen Rome vervolgens die kans greep. De Rooms-Katholieke Kerk ging een massieve invloed uitoefenen op steeds meer gelovigen. Ze werd de meest intelligente absolute dictatuur van de twintigste eeuw. Absoluut, intelligent en omvattend: onderwijs en opvoeding, qua wetenschap, langs de medische en de geestelijke zorg, in weeshuizen, seminaries, de politieke en de arbeidsverhoudingen, de vrije tijd, de kunst en cultuur – alles, maar dan werkelijk *alles* in het leven van de gelovigen, werd lokaal (parochiaal) en bisdommelijk (en de bisdommen op hun beurt weer vanuit Rome) bestierd. In 1917 kwam er vervolgens het befaamde Artikel 23 van de Grondwet dat, naast het openbaar onderwijs, de gelijkstelling en de gelijke bekostiging van het “bijzonder”, toentertijd

vooral christelijk onderwijs erkende. Deze Onderwijsapificatie van de Schoolstrijd maakte dat de confessionelen hun weerzin tegen het Algemeen Kiesrecht inleverden: in 1917 kregen mannen en vanaf 1919 vrouwen actief kiesrecht.

De Katholieke Kerk ontwikkelde een eigen, besloten cultuur. “Subsidiariteit” heette dat onder katholieken; bij protestanten “soevereiniteit in eigen kring”. Een streng klimaat waarop geüniformeerde, gewijde mannen plechtig en vastberaden toezicht hielden. Beneden de rivieren was het katholieke klimaat warm; erboven, waar de katholieken geringer in aantal waren, heerste een strenger en defensiever klimaat – maar overal in R.-K. Nederland leek het altijd zomer, aldus de historicus L.J. Rogier.

Meer dan ooit raakte een volksdeel in de ban van zijn eigen instituut. Ergens in de jaren twintig van de vorige eeuw begonnen de katholieken in reactie op de eeuwen van onderschatting aan een permanente roes van overschatting. Een vreemde opgeblazenheid, volgens de roomse schrijver Godfried Bomans. “Verzuiling” was de bredere uitdrukking die historici, sociologen en politicologen eraan gaven. Nederland kende een kleine eeuw lang zijn zuilen (christelijke, sociaal-democratische, liberale), met daarbinnen alle bovengenoemde functies en instituties én overzichtelijke stapelingen van de standenmaatschappij, met inbegrip van de nodige gestrengheden naar beneden. Zuilen die elkaar waar

DRIE KEER MARGARETHA

nodig bovenzuijs vonden in coalitie- en beleidsvorming. Tot in de jaren zestig vormden de christelijke partijen tezamen een machtig blok in de Tweede Kamer en indien nodig sloot de Katholieke VolksPartij (KVP) centrumrechtse of centrumlinkse coalities.

In 1954 zette onder de katholieken een krachtige vermaning van de bisschoppen over de rechtheid in de leer, feitelijk en onbedoeld, de neergang in van de parel van de wereldkerk die Nederland tot dan toe was. De gelovigen werd verboden/ontraden contacten te hebben met vooral sociaaldemocratische organisaties. Weer tien jaar later was ondanks of dankzij dat Mandement de leegloop der kerken onstuitbaar geworden. Het vaderlandse katholicisme vormde, opgeruimd en in blij-Nederlandse (en niet langer Latijnse) gezangen uitgedragen, toen nog slechts een uitdaging voor kleine, gevarieerde groepen van progressieven. Daarnaast was er de uitdaging voor een kleine rest van de gelovigen die zelfs terughunkerde naar het Concilie van Trente en de Contrareformatie, in de zestiende eeuw. En ertussenin lag er die overgrote, brede meerderheid die in een mum van tijd alle loden, onbegrepen lasten van haar schouders schudde en ging genieten van de vooruitgang en de pret die de verzorgingsstaat bood.

Zo werd binnen enkele decennia Nederland naar roomse inzichten een missieland, in plaats van het land dat de meeste paters, broeders en zusters van de gehele kerk

naar verre oorden had uitgezonden. Het Tweede Vaticaans Concilie en de Nederlandse versie ervan, beide uitgevoerd in de jaren zestig, bleken even verlate als mislukte initiatieven om de kerk, respectievelijk die van Nederland, te actualiseren (*aggiornamento* in de terminologie van de kortstondige paus Johannes XXIII). En het roomse verbod, iets later, van het Nederlandse concilie (met zelfs vrouwelijke sprekers!) wekte eigenlijk amper verontwaardiging meer.

Nee, die honderd jaar oude Nederlandse Katholieke Kerk zou niet gered zijn geweest indien de breed opgezette zelfreflectie eerder was begonnen. Daarvoor waren de eerdere decennia te zeer gekenmerkt door de harde dogmatiek van de catechismus (format: strenge vragen, zekere antwoorden), door vanzelfsprekende gezeglijkheid en een idem eenrichtingsverkeer, door een even warme als beklemmende sociale cohesie en door messcherpe sociale uitsluiting bij overtredingen. Althans onder het gewone gelovige volk. De rooms-bureaucratische lagen erboven werden onder dezelfde stolpen kerkrechtelijk stevig beschermd – anders kon het toch bijvoorbeeld niet een halve eeuw duren eer het machts- en seksueel misbruik van zo'n tien- tot twintigduizend kinderen en jongeren in katholieke onderwijs-, voogdij- en zorginstellingen in de voorbije decennia naar buiten kwam, waarvan in 2010 de hoogste Nederlandse prelaat (in het Duits) beweerde geen weet te hebben gehad.

Indringend heeft de historicus en journalist Jos Palm die geschiedenis beschreven in zijn *Moederkerk. De ondergang van Rooms Nederland*. In het groot en in het klein. "In onze kleine familiegeschiedenis tekende zich [...] de grotere geschiedenis van de katholieke kerk af", zo heet het in hoofdstuk 1. Alleen al de boventitel van Palms boek is sprekend. Eerst schrijft hij enkele hoofdstukken over zijn moeder Margaretha/Greetje/Greet, die, na haar opgroeien in Arnhem, het hoofd zou worden van een waarlijk rooms gezin van zes kinderen in een plaatsje, enige kilometers verderop, Zeddam, en die in ruim veertig jaar heel de groei, bloei en neergang van haar kerk doormaakte. Een strenge vader en moeder brachten hun kinderen alles bij wat ze nodig hadden en die hun onthielden wat ze konden missen, goeddeels naar sekse gedifferentieerd. Met doopsel, eerste en plechtige communie, vormsel, het bijzonder onderwijs, de vrijetijdsbesteding en de onbegrijpelijke mededelingen ("vrijdag: vasten- en onthoudingsdag"). In een dorp met jaarlijks enige processies en andere aanvankelijk tegen de verdrukking in lopende maar steeds meer toegestane manifestaties van het ware geloof. Een vol-geprogrammeerd katholiek jaar, zoals ik (*1946) dat ook kende, in mijn jeugd en in dezelfde tijd, nóg verder in dezelfde Achterhoek.

Vader Palm had met zijn gas-, elektra- en lampenwinkel nauwe relaties met de plaatselijke pastorie. Moeder Palm mocht niet met Henk, de man van haar liefde, trouwen

– net zoals haar moeder Dina dat in 1915 eveneens van pastoorlijke zijde verboden was geweest. Voordat het pasgetrouwde echtpaar Peter en Greet Palm in 1949 naar Zeddam verhuisde was er de familiale voorgeschiedenis in Arnhem. Geen echt-roomse stad, zoals Nijmegen, maar een provinciehoofdstad waar andersdenkenden met elkaar moesten samenleven. Arnhem, de stad die we tevens kennen van het leven van die andere Margaretha – Marga Klompé wier familie er tegelijkertijd woonde. Klompé (1912–1986) doorliep er haar evenzeer katholieke jeugd, haar onderwijs en scholing en ze deed er haar leraarservaringen op in het voortgezet onderwijs, inclusief de geloofscrisis die zij als twintiger solide te boven kwam. Over haar verscheen kortgeleden een fraaie biografie waarover ik hier alleen opmerk dat haar leven zo geheel anders verlopen is dan dat van haar naamgenoot. Margaretha Klompé ontsteeg enige zware rooms-ecologische determinanten, van Margaretha Palm was reeds vóór haar huwelijk haar "meisjesideaal om door te leren allang gesneuveld" (aldus haar zoon, p. 117). Vanaf 1954 zette de erosie in de roomse Kerk dus zachtjes in. De oproepen van bovenaf voor de traditionele huwelijks- en gezinsleer (*Grote Gezinnen*) sloegen al eerder steeds minder aan. De grote trends in de volgende decennia noemde ik al. Palm wijst in de tweede helft van zijn boek op de pijnlijke gevoelens van de gelovigen, van zijn ouders eveneens, die hun oude volgzzaamheid konden noch wilden afwerpen. Er werd zoveel, teveel *afgeschafft*,

DRIE KEER MARGARETHA

zo zagen de gelovigen – niet revolutionair van onderop, maar van bovenaf: het Latijn, de biecht, de catechismus, de consecratie. “Het georganiseerde geloofsleven verloor het geloof in zichzelf”, zo citeert Palm de historicus Piet de Rooy (p. 175). Vandaag, decennia later, blijkt van alle rituelen alleen de roomse uitvaart overleefd te hebben: die wil je je ouders toch niet onthouden.

Die Beeldenstorm raasde vanaf 1965, net als overal in Nederland, door Zeddam. Het begon daar met een nieuwe pastoor, die zowel beelden als de traditionele knielbanken ruimde in de kerk. Gaat dit niet allemaal veel te snel, zo werd vertwijfeld geroepen door enige gelovigen. “Het was alsof het aloude hiërarchische instituut met z’n eindeloze plechtstatigheden, z’n pinakels, pracht en praal, z’n dure zelfverzekerde woordenbrij, z’n spitsvondigheden en z’n geheiligd priesterschap de waarheid in de weg stond” (p. 195). “Er was zagezegd sprake van een dubbele kortsluiting: tussen gelovigen en priesters, en tussen priesters en de leergezagrijke kerk te Rome” (p. 196). Allerlei roomse manifestaties in Zeddam liepen op hun eind. Het gelukkige gezin Palm begon uit elkaar te vallen, de ouders zegden de kerk in het dorp vaarwel en ze vonden in 1972 hun heil in een reactionaire pater, Winand Kotte (zoon Jos meldt nog even dat de opdracht voor de aanleg van de nieuwe centrale verwarming en een badkuip in de pastorie aan een concurrent was vergund, en niet aan zijn vader).

Klaas Beuker kwam in 1972 met zijn RKP (Rooms Katholieke Partij Nederland) met twee zetels in de Tweede Kamer. Het land zou in de ban raken van het kabinet-Den Uyl, en het grootste deel van de ooit gelovige Palm-kinderen ging – bevrijd van de roomse druk maar niet minder gedreven – op in de dogmatiek van de Kommunistiese Eenheidsbeweging Nederland/Marxisties-Leninisties (1970, KEN/ml), waaruit later na een scheuring de Socialistiese Partij is voortgekomen. Palm: “De SP bood wat wij nodig hadden, amper uit de wieg gekropen als we waren van de thuis onbeschadigde moederkerk” (p. 211). Marx, Lenin, Mao, Che, Ho Tsjin Min, de hele santenkraam, wat ’n (h)eerlijke vervanging van de roomse dogmatiek! Jan Marijnissen zou later voor een verbrabantsing van die hoekige SP-leer zorgen (p. 249).

Enkele kanttekeningen. Zou de roomse boel niet eveneens ingestort zijn als de initiatieven tot vernieuwing niet van boven waren gekomen, maar van onderop? Misschien. De voorheen-roomse maatschappij was dan mogelijk opener en vrijer geweest. Maar de publieke Nederlandse context was zo verleidelijk geworden. De Wederopbouw was geslaagd, de kroon erop heette de “verzorgingsstaat” (bekroond met zijn Bijstandswet: 1965, Marga Klompé). De televisie kwam, en later haar commerciële varianten. De vrije zaterdag, het recht op betaalde vakantie. Je kon alles “ergens best wel” zelf bedenken, veel moest kunnen, tot

en met het latere letsisme. De clerus mocht dan wel, van hoog tot laag, een “warm wollen dekbed” (Adorno) van de gelovigen afgetrokken hebben, maar vergeet niet dat anderen daar weer slim op inspeelden. Opzettelijk en politiek, zakelijk en sentimenteel.

Wat *dreef* de katholieken eertijds, als een even prachtig door de lucht golvende als onzichtbaar gecoördineerde zwerm zwaluwen, massaal op zondagmorgen naar de kerk, en enkele decennia later naar de Kalverstraat in Amsterdam, de Koopgoot in Rotterdam, of naar die meubelboulevards? In alle gevallen is sprake van een massabeweging, toen aangedreven door een collectieve zelfingenomenheid, vandaag onder andere door georganiseerde ontevredenheid. We zijn na de jaren zestig, volgens Henk Hofland in 2012, ten prooi gevallen aan de commercie en aan ressentiment. Zie de overgang van het voorheen o zo rooms-katholieke Limburg naar die blondgekuifde Venloër van tegenwoordig.

Er bestond volgens de historicus en Nederlandkenner bij uitstek James Kennedy een grote mate van continuïteit tussen de oude confessionele en de nieuwe seculiere waarden. Daarvoor was geen al dan niet herstelde Katholieke Kerk nodig, aldus Kennedy. Jos Palm stelt dat de periode 1853–1953, “van toenemende kerkelijke greep op het dagelijkse leven, slechts bij toeval samenviel met de staatkundige, politieke en industriële modernisering van Nederland. De godsdienst organiseerde zich strakker dan ooit, volgens sommige historici om de gevaarlijke

nieuwe ontwikkelingen tegen te houden, volgens andere om die te begeleiden” (p. 254). Terzijde, ik begrijp die tussenvoeging van Palm, “slechts bij toeval”, niet.

Een dergelijke stelling, over de politieke, economische (etc.) rol van de stevig langs de weg van de religie georganiseerde moraliteiten en overtuigingen, past in de aanbeveling van de grondlegger bij uitstek van de godsdienstsociologie. We komen er in dit vak, zo stelt Max Weber, niet met een uitleg, interpretatie of hermeneutiek (*Verstehen*) van godsdienstig gecodificeerde intenties, gebaren en gewoonten. Nee, want die lopen oorzakelijk gelijk op met maatschappelijke en economische moraliteiten en regels, die om causale verklaringen roepen (*Erklären*). Voor en achter intenties liggen oorzaken, die om verklaringen vragen (*Erklären durch Verstehen*). Niet alleen het “waarom”, bovenal het “waardoor”.

Wat zou het interessant zijn om aan de hand van Weber de vraag te beantwoorden waarom/ waardoor de neergang van de protestantse zuilen mogelijk anders is verlopen dan die van de katholieken. Agnes Amelink (2001) ging tien jaar geleden even diepgravend journalistiek te werk als Jos Palm nu, in haar boek over de gereformeerden. Hun eeuwenoude, bijwijlen machtige maar tevens platte zuilen misten de internationaal voorgeschreven dogmatiek en theatraaliteit van de katholieken. De gereformeerden vertoonden, net als al die anderen op de protestantse kaart, met de door hen aangehangen dan wel bevochten ketterijen

DRIE KEER MARGARETHA

en scherpslijperijen de structuur van een megadennendeboom (takken, zijtakken, twijgen), terwijl een aantal stromingen en richtingen na de oorlog decennialang in de weer was om onder één paraplu te komen. Dat laatste is redelijk gelukt, zij het niet zonder dat ook vele protestantse kerken leegliepen en we daar eveneens voorbeelden aantreffen van straffe leerstelling en moraliserende dogmatiek. Niet van bisschoppen maar bijvoorbeeld van professoren van de Vrije Universiteit. Bij wie overigens evenzo goed moeder-metaforen geliefd waren: Herman Bavinck en *Het christelijk huisgezin* en Jan Waterink in zijn blad *Moeder*.

In de jaren zeventig en tachtig hebben vele gereformeerden, zo noteert Amelink, er eveneens een punt achter gezet. Zij citeert eveneens Godfried Bomans: “er is in de familie een kistje dat van generatie op generatie ererbiedig wordt doorgegeven, maar dat niemand ooit openmaakt. Als iemand dan uiteindelijk de deksel eraf haalt, blijkt het leeg te zijn” (p. 66). Verderop: “Anderen konden daar echter niet toe komen en weer anderen hebben daaraan zelfs niet de geringste behoefte gevoeld [...] Wat de kerk betreft, in de Samen op Weg-kerken waarvan de gereformeerden deel uitmaken, zijn er, net als bij de hervormden van de twintigste eeuw, drie hoofdrichtingen: een orthodoxe, een vrijzinnige en een brede middengroep” (pp. 235–236). Dat weten we van Palm waar het de katholieken betreft.

Het *format* van Amelink mag dan minder dorps zijn dan dat van Palm, maar de boven- en

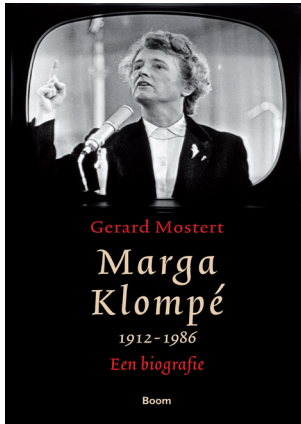
ondertonen vertonen sterke overeenkomsten. En geloof het of niet: Agnes Amelink raadpleegt in haar boek meermalen de dagboeken van Margaretha Zomer-Kerssies (1873–1956) en ze haalt regelmatig ervaringen en uitspraken op van de ((achter)klein)kinderen van deze domineesdochter. De derde Margaretha.

Jos Palm schreef een, voor historisch- en sociaal-pedagogen, fascinerend boek over honderd jaar kracht én kwetsbaarheid van de opvoedings- en socialisatiepraktijken van een belangrijk deel van de Nederlandse bevolking. Het boek mag wat mij betreft worden opgevoerd als aanbevolen literatuur bij hsaocursussen over de *sociale ecologie* van maatschappelijke, groeps- en individuele ontwikkelingen zoals Urie Bronfenbrenner die dertig jaar vasthoudend uiteenzette: wie en wat bepaalt eigenlijk ons handelen en denken, om te beginnen via de opvoeding – een of twee generaties geleden voor/door velen zo betekenisvol én oorzakelijk aangeduid als de “moederkerk”?

REFERENTIES

- Amelink, A. (2001). *De gereformeerden* [The Reformed]. Amsterdam: Aula, Bert Bakker.
- Kuipers, H. J., & Notten, T. (2012). Risico's en beschermende factoren voor de opgroeiende generatie [Risk and protective factors for the rising generation]. In: T. Notten & F. Spierings (Eds.), *Zorgen om de jeugd. Tussen paniek en passende voorzieningen* (pp. 189–208). Den Haag: Boom.

Gerard Mostert (2011). *Marga Klompé 1912–1986. Een biografie*. Amsterdam: Boom, 655 p., € 34,50
ISBN 9789461051974

EEN BUITENGEWOON OPMERKELIJK, ONGEMEEN GEESTDRIFTIG MENS

In de zomervakantie van 2012 las ik een biografie waarnaar ik lang heb uitgezien. Ik had diverse malen gehoord dat een dergelijke levensgeschiedenis nooit geschreven zou worden – over een vrouw wier leven in Arnhem begon, in een in versoebing geraakt rooms-katholiek middenstandsgezin, waaraan ze ontsteeft maar waarmee ze haar leven lang verbonden zou blijven. En van een autobiografie

door de hoofdpersoon zou het stellig evenmin komen, hoewel zijzelf een immense hoeveelheid aantekeningen, correspondenties en dagboeken had aangelegd en er, verspreid over het land, tal van archieven op verbindingen wachtten. De gedreven hoofdpersoon – *frik* is een van de eretitels die ze verdient – had of nam er gewoonweg de tijd niet voor.

Een vastberaden vrouw die rond haar twintigste een geloofscrisis had doorgemaakt en daaruit herrees, en scheikunde ging studeren en in dat vak promoveerde; een lerares, die zich nadien op de natuurkunde stortte en vervolgens huisarts zou zijn geworden indien de sluiting van de Utrechtse Universiteit in 1942 dat haar (na haar medische propedeuse) niet onmogelijk had gemaakt. Bovendien was ze op dat moment al bijna 30 jaar, en riepen haar drievoudige andere taken en verantwoordelijkheden waarvoor ze zich al langere of kortere tijd had ingezet. Het onderwijs aan drie middelbare (katholieke) meisjesscholen in de omgeving van haar geboorte- en woonplaats Arnhem dat ze al sinds haar kandidaatsexamen verzorgde, haar medeverantwoordelijkheid voor het gezinsinkomen (moeder, drie zussen en een broer; haar vader was opgenomen in een psychiatrische kliniek), én haar inspanningen voor organisaties van vrouwelijke vrijwilligers, géén katholieke organisaties overigens.

De alleen al in omvang rijke biografie van Margaretha Albertina Maria, kortweg Marga, Klompé is er nu wel. Gerard Mostert verrichtte

DRIE KEER MARGARETHA

daarvoor grondig en breed bronnenonderzoek (van "dorre" politieke en beleidsstukken, deels beschikbare verslagen van vergaderingen van de kabinetten waarvan zij deel uitmaakte, tot talloze persoonlijke brieven "van/aan"), en hij verrijkte dat speurwerk met audiovisuele bronnen, en actuele gesprekken en interviews met meer dan zestig bekenden, vrienden, collega's en vertrouwelingen van Klompé. Mostert (1941) promoveerde in 2011 op dit boek waaraan hij ruim zes jaar had gewerkt – een werk dat hij samen met zijn in 2005 overleden vrouw was begonnen als een "gewone" levensbeschrijving die Mostert opkrikte tot een imposante dissertatie.

Een proefschrift vraagt, zelfs wanneer het goed geschreven is, om de toetsing van hypothesen. Gerard Mostert verwoordt die rond "gender, haar jeugd en de invloed daarvan op haar persoonlijkheid en op de invulling van haar leven, haar politiek functioneren en haar katholiciteit [...] Daarbij komt uiteraard de samenleving van haar tijd in beeld, waarbij de vraag gesteld kan worden in hoeverre de (naoorlogse) maatschappij een – positieve of negatieve – rol speelde in haar politieke carrière" (p. 16). Lichtelijk methodologisch braafjes (het blijft een dissertatie) blikt Mostert terug in het slothoofdstuk 16, de laatste tien pagina's van het boek (waarna nog 100 bladzijden noten en bijlagen volgen). Zijn vooronderstellingen blijken te kloppen: Marga Klompé droeg de genetische sporen van haar strenge moeder; naarmate ze won

aan politieke status nam ze afstand van haar seksegenoten als maatschappelijke categorie (en in meer dan één opzicht van het feminisme); haar beschermheer, KVP-fractie leider Carl Romme was bij uitstek de belichaming van het patriarchaat waarlangs Klompé opklom; zij eigende zich een autoritaire uitstraling toe die het haar mogelijk maakte zich te onttrekken aan een genderclassificatie en in sociaal opzicht man te worden. Het beleid van haar departement van Maatschappelijk Werk (later CRM: Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk) kreeg meteen progressieve trekken, namens een zachtjes afkalkende conservatieve politieke partij; en terwijl zij vanuit dogmatisch oogpunt, vooral wat betreft de letterlijke inhoud van de eucharistie, echt rooms-katholiek was, koesterde ze ethisch meningen en overtuigingen die bij christenen van diverse pluimage én bij niet-christenen waren (en zijn) terug te vinden.

Met drie conclusies besluit Mostert zijn proefschrift: (1) met haar bazige natuur voelde Marga Klompé zichzelf een instrument van God, (2) haar optreden was voor mannen nauwelijks een reden om haar als vrouw tegemoet te treden, en (3) "gebroken eenheid" was voor Klompé een bron van groot verdriet: haar vaders opname, haar smart toen zij niet anders meende te kunnen doen dan vóór de motie-Schmelzer te stemmen (die in oktober 1966 het kabinet van haar grote vriend Jo Cals ten val bracht), én de scheuren in de Katholieke Kerk die deze wereldwijde organisatie goeddeels aan zichzelf te danken had.

Marga Klompé doorstond haar godsdienstige crisis al in de jaren dertig, vór voordat Katholiek Nederland zich collectief onttreed van alles wat Hij daarboven en Zijn grondpersoneel hadden bevolen. Haar politiek functioneren is nooit ten prooi gevallen aan gezeglijkheid – ten tijde van de kortstondige naoorlogse Doorbraak is Klompés voorkeur eerder uitgegaan naar de sociaaldemocratie en de bijbehorende inzichten dan naar het herstel van de katholieke zuil (de Rooms-Katholieke Staatspartij, later de Katholieke Volkspartij); niettemin verkoos ze de KVP. Bij stemmingen in haar fractie en in de kabinetten waarvan zij deel uitmaakte, heeft ze zeer zelden principieel voor- of tegengestemd wanneer de meerderheid de andere kant opging. Zij is waarschijnlijk bovendien de bewindspersoon geweest die zich het meeste tevens met de onderwerpen van haar collega's inliet (met 43,8% van de vergaderonderwerpen van andere ministeries bemoeide Klompé zich eveneens; de langstzittende minister van Buitenlandse Zaken, Joseph Luns, deed dat slechts bij anderhalf procent van de agendapunten van zijn collega's).

Doorgaans won bij Klompé de politieke pragmatiek, en tegelijk zette zij zich in voor de kansarmen – “pragmatiek” met inbegrip van slimme interventies achter de Haagse (en de Europese, de VN- en de aartsbisschoppelijke) coulissen. Die inzet vormde voor haar een zwaar argument voor een drastische inhoudelijke en materiële verrijking van het in 1952, vooral uit kabinetsformatieve

inzichten in het leven geroepen Ministerie van Maatschappelijk Werk. Van dat ministerie werd Klompé in 1956 in het kortstondige kabinet-Drees IV de eerste vrouwelijke minister aller tijden. Een functie die zij voortzette in het even korte kabinet-Beel II (1958–1959), en in het kabinet-De Quay (1959–1963). Minister van CRM (Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk) werd Klompé in het kortdurende kabinet-Zijlstra (1966–1967) en in het vierjarige kabinet-De Jong (1967–1971).

Haar politieke carrière had Marga Klompé zich eigenlijk anders voorgesteld dan bij Maatschappelijk Werk. Bij verscheidene internationale organisaties-in-wording was ze gedelegeerde van Nederlandse groeperingen en comités: de Verenigde Naties, de Raad van Europa en de EGKS (de Europese Gemeenschap voor Kolen en Staal, de voorloper van de EEG, later de Europese Unie). In elk van die kringen stond ze steeds meer een landenvertegenwoordigende, democratische invulling voor. Die rijke ervaringen brachten haar in augustus 1948 in de Tweede Kamer, als lid van de KVP-fractie. Haar even strategische als kameraadschappelijke verhouding met de Sfinx Van Overveen, de eerdergenoemde Carl Romme, bracht Klompé evenzo vele mogelijkheden om verder te komen in het Haagse politieke bedrijf. Op haar communicatieve-annex-strategische vaardigheden wijst Gerard Mostert talloze malen, en niet zelden attendeert hij tevens op de irritatie en de voldoening die

DRIE KEER MARGARETHA

deze bij Klompé zelf én bij haar collega's tewegebrachten.

Het gender-element in haar levensloop verdient extra aandacht. Allereerst omdat het voortdurend in Klompés levensloop aanwezig is geweest en zeker niet alleen als een tree in haar opwaartse-mobiliteitszin. In haar onderwijsjaren, voor de klassen van drie nonnenscholen (schooluniformen, meisjesclubs, mères en sœurs), was ze even streng als geliefd, temeer omdat ze zelf tegelijkertijd leerde/studeerde (ze nodigde een diepgetroffen meisjesklas uit voor haar promotie in Utrecht). In die tijd onderhield ze collega-natuurwetenschappers om meer "maatschappijbewust" te handelen, decennia voordat de softe versie van dat etiket werd uitgevonden. Een prominent ander gender-aspect was haar inzet, vóór en tijdens de oorlog, bij de Vrouwelijke Vrijwilligershulp, het Nederlandse Rode Kruis (in de oorlog: illegale klussen en evacuaties, het regelen van voedselpakketten, onder tal van kwieke schuilnamen; éénmaal was ze bijna opgepakt), en in "Herrijzend Nederland" het Nederlandse Vrouwen Comité, de Unie van Vrouwelijke Vrijwilligers en de club van geleerde vrouwen oftewel het Katholiek Vrouwendispuut. *Gender*: als er iets was wat Klompé irriteerde dan was het wel het slachtofferige feministische standpunt dat het in de jaren zeventig zo goed zou doen.

Liever pragmatisch en nuchter dan gedreven zonder haalbare en af te meten doelstellingen.

Klompés dadendrang in vrouwenkringen leverde haar regelmatig vertegenwoordigingen op in publieke en politieke comités naar Amerika en Canada, en uiteraard naar Brussel, Parijs, Rome en Straatsburg. Inderdaad, ze had als minister liever Buitenlandse Zaken gedaan dan ingezet te worden bij een departement in opbouw. Bij haar laatste "ronde", eind 1966, opereerde ze stellig als co-formateur van een christelijk (KVP, AR) kabinet-Zijlstra – *bijna* werd Klompé *genoemd* als *premier*, zo heette het, maar nee, het werd Piet de Jong, die quasi-kleurloze KVP'er die samen met vertegenwoordigers van de AR, de CHU en de VVD toch maar de hele rit uitzat.

Jarenlang zag ik uit naar een (auto)biografie van die intrigerende Marga Klompé. Mijn belangstelling werd vooral gevoed door dat fascinerende fenomeen van de verzorgingsstaat die langzaam maar vooral zeker na de strikte wederopbouwfase op gang kwam. Mede dankzij "mejuffrouw" Klompé, zoals ze onverkort en niet geheel gewild bleef. De verzorgingsstaat, hét naoorlogse arrangement bij uitstek, die combinatie van solidariteit en welbegrepen eigenbelang – aan de totstandkoming waarvan Klompé zo nuchter én gedreven heeft bijgedragen. Vanaf de op- en uitbouw van het brave, "typisch vrouwelijke" ministerie van Maatschappelijk Werk tot een gaandeweg grootschalig departement – en met het beschavingssymbool bij uitstek, de Algemene Bijstandswet (1963/1965) die mindervermogenen weghield van bedelarij

en van elke vorm van (met name kerkelijke) liefdadigheid en afhankelijkheid zoals de Armenwet van 1912 dat verordonneerde. Een motie van de KVP, om plaatselijke organen die toezicht zouden houden op de nieuwe wet, voor tenminste 60% samen te stellen uit charitatieve burgers, haalde het niet (Mostert vermeldt die motie niet, wél het aangenomen amendement dat een "s" toevoegde aan "Bijstandwet").

Maatschappelijk werk (MW) was Klompé, Klompé was CRM. Van 1948 tot 1956 en van 1963 tot 1966 was ze lid van de Tweede Kamer; minister was ze van 1956 tot 1963, en van 1966 tot 1971. Eén generatie lang. Het begin van hoofdstuk 9 wekte even mijn verbazing, nee, mijn irritatie. Daar, precies halverwege het boek, staat de zinsnede: "Marga Klompé heeft zich in de eerste periode van haar ministerschap, van 1956 tot 1963, met een groot aantal zaken bezig moeten houden. Sommige daarvan vormden een structureel onderdeel van het beleid, dat op iedere begroting zijn vaste plaats had, zoals de verschillende sectoren van maatschappelijke zorg (waaronder bejaarden-, gezins- en jeugdzorg), opbouwwerk en de verdeling van subsidiegelden. *Deze komen hier niet aan de orde omdat ze geen nieuw licht werpen op de persoon en de minister Klompé* [Cursivering door auteur]. Wel staan we even stil bij de bejaarden, een categorie waarvan het welzijn een groot maatschappelijk probleem vormde" (p. 267). Mijn verwondering hing samen met de spanning tussen het MW-beleid

én de biografie van die belangrijke persoon – terwijl deze, zie dat negende hoofdstuk, zo nauw met elkaar verknoot waren. Ik wilde Gerard Mosterts inzichten over al die beleidszaken wél vernemen.

Gelukkig houdt Mostert zich in dat hoofdstuk niet geheel aan die brave boedelscheiding. In haar eerste MW-ronde waren er, behalve de Bijstandswet, de kwesties rond de opname van Hongaarse vluchtelingen (Klompé kon vaardig goochelen met de toegestane maximaantallen), de aanpak van de traditionele gezinsoorden (over de voorgeschiedenis daarvan is Mostert wel weer beknopt), de positie van de Ambonezen en het probleem Nieuw-Guinea (twee voorbeelden van de postkoloniale politiek die Nederland en minister Luns in het buitenland op hoon en woede kwamen te staan), en de actualisering van de Woonwagewet.

En wat werd ze gemist, na haar tweede ministeriële periode, na die fascinerende *sixties*! De verzuilde radio en de prille tv waren, mede door de commercie, in beweging geraakt, de cultuur evenzeer, of nog meer. Steeds was Marga Klompé bereid tot overleg en tot overheidssteun van de muziek-, de podium- en allerlei andere kunsten. Haar legendarische opmerking dat ze bereid was elke stok te subsidiëren die haar voor de benen gestoken zou worden, heb ik in het boek niet teruggevonden (maar ik herinner me die nog letterlijk). Nederland raakte internationaal in beweging. Spannende herinneringen wekt het

DRIE KEER MARGARETHA

elfde hoofdstuk bij mij aan de affaires rond prinses Irene (haar verloving met een katholieke Spaanse troonpretendent, de dubbelzinnige onnadenkendheid van de toenmalige kardinaal Alfrink rond haar huwelijk, en Klompés interventies daaromheen), en die dramatische Nacht van KVP-fractievoorzitter Norbert Schmelzer.

Halverwege 1971 zette Klompé een dikke punt achter haar politieke werk. Ze werd benoemd tot Minister van Staat, en ze ging zich volledig en voltijds bezighouden met kerkelijk werk en ze adviseerde veelvuldig rond vraagstukken van vrede en veiligheid, met inbegrip van het kernwapenvraagstuk. Veelgevraagd werd ze als bestuurslid, voorzitter en adviseur, onder andere bij de Pauselijke Commissie *Justitia et Pax* en bij de gelijknamige Nederlandse en Europese Commissies, bij de Sectie Internationale Zaken van de Raad van Kerken in Nederland, de Bisschoppelijke Beleidscommissie, en laatstelijk was ze vicevoorzitter van de Sectie Internationale Zaken van de Raad van Kerken in Nederland.

De hoofdstukken 13 en 14 van het boek diepen dramatische geschiedenissen en anekdotes op. In beide gaat het om de moeizame betrekkingen tussen vernieuwingsgezind, zoniet verwilderd Katholiek Nederland en het Vaticaan – van de benoemingen van

reactionaire bisschoppen tot het dramatisch mislukte bezoek in 1985 van paus Johannes Paulus II aan ons land (Klompés voorzichtige interventies tussen de twistende partijen, achter de coulissen, zorgden er waarschijnlijk voor dat haar *nét*, één jaar voor haar dood, een Hoge Pauselijke Onderscheiding onthouden werd – waarvan ze waarschijnlijk geen weet heeft gehad). Ja, af en toe preekte ze zelfs, en net als een van haar twee geliefde heiligen, Catharina van Siena, had Marga eigenlijk priester willen worden. In Catharina moet ze enige overeenkomst met zichzelf gezien hebben – bij mijn weten werd deze vrouw bijna honderd jaar na haar dood, in 1461, heilig verklaard, niet als vooraanstaand mystiek theologe maar zuinigjes als patrones der wasvrouwen – net zoals in de Spaanse Theresia van Avila, een evenzeer visionaire als rechtlijnige geest.

Gerard Mostert waagt zich in zijn hoofdstuk 15 niet aan een scherpe conclusie (hoofdstuk 16 is het eerdergenoemde Wetenschappelijke Slothoofdstuk). Nee, dan zou hij vervallen in de taal van de vele, vele warme *In Memoriams* die Marga Klompé ten deel vielen. Vanuit vele inzichten en opvattingen verschenen die in kranten en tijdschriften, in en na 1986, en opnieuw bij het verschijnen van deze biografie. Mostert heeft met zijn prachtboek veel meer gedaan. Hij besluit, even warm als nuchter: "een buitengewoon opmerkelijk, ongemeen geestdriftig mens. Dat wel."